

УДК 341.1:347.7:336.7

О.І. Зоріна, к.ю.н., доцент кафедри
адміністративного та кримінального права ОНМА

БАНКІВСЬКЕ ПРАВО ЄС ЯК СКЛАДОВА ФІНАНСОВОГО ПРАВА ЄС: ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

У цій статті автор досліджує деякі правові аспекти становлення та розвитку банківського права Європейського Союзу в якості підгалузі фінансового права ЄС.

Ключові слова: банківське законодавство, банківська діяльність, банківська система, банківське право ЄС.

В этой статье автор исследует некоторые правовые аспекты становления и развития банковского права Европейского Союза в качестве подотрасли финансового права ЕС.

Ключевые слова: банковское законодательство, банковская деятельность, банковская система, банковское право ЕС.

In this article, the author examines some of the legal aspects of the formation and development of the banking law of the European Union as a sub-sector of the financial rights of the EU.

Key words: banking law, banking, banking system, banking law the EU.

Постановка проблеми. В останній час ми маємо змогу спостерігати значне поживлення діяльності органів державної влади, яке скеровано на досягнення стратегічної мети України – підписання угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Значна частина цієї роботи пов'язана з правовою сферою, оскільки без приведення правової системи України у відповідність до правової системи ЄС ця мета не може бути досягнута. Не є виключенням з цієї тези й окрема галузь правової системи України – фінансове право.

Фінансове право будь-якої держави є сукупністю правових норм, які з одного боку, стосуються доходів та надходжень, а з іншого боку – законності та правильності їх витрачання згідно з попередньо узгодженим призначенням [1, с. 27]. Це є дійсним і для фінансового права ЄС. Однак фінансове право у ЄС не може бути повністю ідентифіковано з фінансовим правом будь-якої однієї держави, що є зрозумілим з урахуванням відмінностей їх структур. Фінансово-правові норми у ЄС регулюють накопичення та витрачання фінансових коштів. Таким чином, фінансове право ЄС містить, відповідно, норми, які відносяться до податкового, митного, бюджетного права [2, с. 24]. На наш погляд, до цього визначення доцільно було б додати ще й норми, які становлять предмет банківського права, валютного регулювання та контролю. У цій статті увагу, зокрема, буде зосереджено на питаннях правового становлення та розвитку банківського права ЄС в якості складової частини фінансового права ЄС.

Перш за все слід визначитися з питанням співвідношення банківського права з фінансовим. Суперечка між вченими стосовно місця групи правових норм, які регулюють відносини, що виникають у сфері банківської діяльності, до сьогодні не має остаточного вирішення. У сучасній науці існує декілька підходів до цього питання: банківське право розглядається як підгалузь права (цивільного, адміністративного або фінансового); банківське право вважається комплексною галуззю права; термін «банківське право» не вживається, йде мова лише про банківське законодавство.

Для того, щоб відповісти на питання про можливість чи неможливість існування

банківського права в якості самостійної галузі права слід звернутися до критеріїв, згідно з якими є можливим виділення сукупності правових норм у самостійну галузь права. У ході наукової дискусії, що виникла у 1939 – 1940 роках минулого сторіччя було вирішено, що в основі розмежування права на окремі галузі, в першу чергу, постає предмет регулювання відповідної галузі. Як відомо, структуру предмета правового регулювання складають суб'єкти права, зокрема їх правовий статус, а саме: правосуб'єктність; їх поведінка чи діяльність у визначених суспільних відносинах; об'єкти, стосовно яких суб'єкти права вступають у взаємовідносини один з одним; юридичні факти, які є безпосередніми підставами виникнення та припинення відповідних відносин. Таким чином, для виділення окремої групи норм в галузь права є необхідною наявність кола суспільних відносин, які мають визначений ступень своєрідності та єдності [3]. Але, у той же час, С.М. Братусь висунув ідею про недостатність такого критерію розмежування й запропонував використовувати поряд з предметом правового регулювання ще й метод правового регулювання [4]. Метод правового регулювання може бути розкритий з огляду на його структурні компоненти: правосуб'єктність учасників правовідносин, які визначаються специфічним характером взаємозв'язку прав та обов'язків його учасників; цілісність юридичних фактів, з якими пов'язано виникнення правовідносин; характер прав та обов'язків суб'єктів правовідносин, який визначається положенням суб'єктів у відношенні один до одного; спосіб захисту прав та відповідальність за невиконання обов'язків суб'єктами правовідносин. Таким чином, галузь права можна визначити як сукупність відокремлених правових норм, що регулюють специфічний вид суспільних відносин за допомогою методу правового регулювання.

З вищенаведеного виходить, що предметом банківського права є суспільні відносини, які виникають в процесі здійснення банківської діяльності, тобто систематичної діяльності специфічних суб'єктів – Національного банку України, інших банків та фінансових установ, – з приводу таких об'єктів, як гроші, цінні папери та дорогоцінні метали, та спрямовані на забезпечення належного та ефективного функціонування банківської системи. При регулюванні суспільних відносин, які складаються у сфері банківського права, використовується декілька методів правового регулювання. У горизонтальних відносинах застосовується диспозитивний метод, а у вертикальних – імперативний. Імперативне регулювання банківської діяльності, обумовлене необхідністю проведення державної кредитно-грошової політики, здійснюється через Національний банк України, а в деяких випадках через Кабінет Міністрів України та інші державні органи. Диспозитивний метод правового регулювання застосовується до відносин, які виникають між банками, банками та клієнтами. Окрім імперативного та диспозитивного методів правового регулювання в банківському праві виокремлюють також комплексний метод, що об'єднує у собі окремі характерні риси диспозитивного та публічно-правового методу. Саме застосування у банківському праві двох, протилежних за своєю природою, методів правового регулювання не дозволяє визнати банківське право галуззю права. З приводу цього деякі вчені говорять про існування банківського законодавства як галузі законодавства [3]. Але, виходячи з такої позиції, слід відзначити, що у складі банківського законодавства можна чітко виділити цивільно-правові, адміністративно-правові та фінансово-правові норми, причому останні складають основний масив банківського законодавства та регламентують діяльність фінансових установ в емісійній справі, в сфері валютних операцій, визначають ряд аспектів діяльності НБУ як кредитного та розрахунково-касового органу, а також регулюють діяльність банків, пов'язану з розрахунковими операціями, готівковим обігом, частково кредитними операціями та ін.

Автор, у своєму розумінні про місце банківського права у системі права України, згоден з групою тих вчених, які вважають, що виокремлювати банківське право в окрему галузь права ще дуже рано, і тому воно повинно розглядатися як інститут чи підгалузь фінансового права, оскільки у протилежному випадку виникає небезпека, що воно буде забезпечувати тільки інтереси банків, а не держави, громадянина та суспільства у цілому. Тому, в рамках цієї статті, автор стоїть на позиції розуміння банківського права як специфічної підгалузі фінансового права.

Виклад основного матеріалу. Значний вплив на формування системи правового регулювання банківської діяльності у Європейському Союзі (далі – ЄС) склали особливості правового порядку ЄС в цілому, які полягають у високому ступені інтеграції норм Союзу у національні правові системи держав-членів. Досліджуючи особливості правового регулювання окремих видів відносин, які складаються між суб'єктами економічної діяльності ЄС, слід приймати до уваги своєрідність внутрішнього правопорядку Євросоюзу. При цьому важливо пам'ятати, що сам Союз, перш за все, є міжнародною організацією, яка має унікальну організаційну структуру та власну систему права, яка відрізняється від системи міжнародного права та національних правових систем держав-членів [5]. Правове регулювання банківської діяльності у той чи іншій державі здійснюється в рамках особливої підгалузі національної правової системи – банківського права. Під банківським правом, зазвичай, розуміється специфічна підгалузь права тої чи іншої держави, а стосовно ЄС мова йде про підгалузь права Союзу, яка сформувалась в процесі правотворчої діяльності держав-членів, інститутів та органів Союзу. Одним з елементів банківського права ЄС є система інтеграційного регулювання банківської діяльності. Утворення та існування цієї системи має на меті забезпечення загальної стабільності ЄС; забезпечення стабільності європейських центральних банків; утворення умов для вільного надання банківських послуг [6, с. 564 - 565]. Як і будь-яка інша галузь/підгалузь права, банківське право ЄС має систему своїх правових джерел. Зокрема, сюди відносять: установчі договори, які запроваджують низку свобод у сфері банківської діяльності, серед яких – свобода індивідуальної підприємницької діяльності, свобода утворення та управління підприємством, свобода надання послуг, яка містять у собі два компоненти – вільний рух осіб з метою надання послуг та вільний рух самих послуг; вільний рух капіталів та платежів; акти інститутів та органів ЄС; судові прецеденти, до яких відносяться багаточисленні рішення Європейського Суду, пов'язані з кредитно-банківською діяльністю; міжнародні договори [7, с. 532-534].

Договором про Європейський Союз було передбачено утворення Економічного та валютного союзу (далі – ЕВС) шляхом виконання комплексу заходів, які мали відбутися в три етапи. Перший етап охоплював період з 1 липня 1990 року по 31 грудня 1993 року. В цей період належало здійснити положення Договору, яке стосувалося вільного руху капіталів та лібералізації фінансових інститутів, забезпечити конвергенцію національних політик в області економіки та фінансів. Другий етап охоплював період з 1 січня 1994 року і мав бути завершений або у 1996 році по досягненню поставленої мети, або не пізніше 31 грудня 1998 року. У ході цього етапу належало здійснити усі необхідні заходи як на національному рівні, так і на рівні ЄС з метою переходу не пізніше початку 1999 року до єдиної валюти. З 1 січня 1999 року намічалось здійснення третього етапу з настанням якого повинен був відбутися перехід на єдину валюту [8, с. 287].

У Договорі про ЄС, доповненому актами вторинного права, були означені необхідні фінансово-економічні критерії, відповідність яким оголошувалось невід'ємною умовою

членства у валютному союзі та інституційній системі ЕВС. Договором було передбачено утворення Європейського валютного інституту, статус якого був визначено як засновницьким договором, так і спеціальним протоколом, який містив статут Європейського валютного інституту. Створений у 1994 році Європейський валютний інститут, з одного боку, переймає усі основні функції валютних органів, що існували раніше (Комітет управляючих національними центральними банками, Європейський фонд валютного співробітництва) та виконували дорадчі та контрольні функції; з іншого — Європейський валютний інститут повинен був підготувати у матеріальному, організаційному та правовому сенсі утворення Європейської системи центральних банків (далі — ЄСЦБ) та Європейського центрального банку (далі — ЄЦБ), яким він мав би передати свої повноваження із настанням третьої фази. Однією з найважливіших функцій Європейського валютного інституту був нагляд та контроль за діяльністю держав-членів, необхідною для підготовки до третьої фази та участі у валютному союзі відповідно до жорстких критеріїв, які були визначені у низці нормативно-правових актів ЄС [9, с. 349].

У відповідності до Маастрихтського договору та спеціальних Протоколів до нього, з 1 січня 1999 року почалося здійснення третьої фази утворення валютного союзу. Зокрема, припинив своє існування та звільнив місце новим структурним інститутам — Європейській системі центральних банків та Європейському центральному банку — Європейський валютний союз. Водночас набули чинності додатки до Маастрихтського договору Протокол про Статут ЄСЦБ та ЄЦБ. Цей Протокол визначає мету та задачі ЄСЦБ, внутрішню структуру та організацію, порядок функціонування та контроль, систему органів ЄСЦБ, статус ЄЦБ та їх юрисдикцію [6, с. 565].

Головною метою утворення ЄСЦБ проголошувалася підтримка стабільності цін та надання підтримки загальної економічної політики Співтовариств з тим, щоб сприяти досягненню цілей, які були поставлені перед інтеграційними об'єднаннями. ЄСЦБ почала своє існування під гаслом відкритої ринкової економіки з вільною конкуренцією, сприяння ефективному розподілу ресурсів та виконанню завдань, визначених у засновницькому договорі [7, с. 540-541]. Функціонування ЄСЦБ забезпечувалось ЄЦБ та його органами, які наділялись правом прийняття юридично обов'язкових нормативно-правових актів. Специфіка та особливості правового статусу ЄЦБ, який практично дорівнював інститутам Співтовариств та Союзу, складалася з того, що на практиці він був не адміністративним органом, а банківською установою, яка володіла власним капіталом (5 млрд. євро) та власними ресурсами. Таким чином, ЄЦБ це, перш за все, Центральний банк, який здійснює усі притаманні банківській установі функції, й одночасно це інститут, який наділений розпорядчою владою та правом видання нормативних приписів. ЄЦБ має статус юридичної особи, на нього поширюються положення Протоколу о привілеях та імунитетах [10]. Банк, зокрема, було звільнено від сплати податків на здійснюванні ним операції у державі, на території якої він знаходиться (м. Франкфурт, ФРН) [8, с. 321]. Також Європейський центральний банк здійснює випуск єдиної для усіх членів валютного союзу грошової одиниці — євро [6, с. 567 - 568].

Більш-менш успішному функціонуванню фінансової системи ЄС також активно сприяє діяльність Європейського інвестиційного банку (далі — ЄІБ), який є головним інвестиційним інститутом ЄС та був заснований у 1958 році у відповідності до Римського договору 1957 року [11]. Статут ЄІБ є частиною Договору про ЄС, а банк має статус фінансово автономної та юридично самостійної організації у рамках Союзу. Головні завдання банку мали визначатись на основі рішень Європейської ради. Фінансові ресурси банку склались з оплаченої частини статутного капіталу, накопичених резервів, а

також запозичених коштів. За межами Європейського Союзу цей банк здійснює фінансові операції як за рахунок власних коштів, так і за рахунок бюджетних коштів ЄС або окремих держав-членів ЄС, але тільки за умови отримання відповідних повноважень. Головні задачі ЄІБ – сприяння вирівнюванню економічного розвитку країн ЄС шляхом фінансування проектів в менш розвинутих країнах, а також підтримка проектів загальноєвропейського масштабу в галузі транспорту, зв'язку, охорони навколишнього середовища, енергетики. Крім країн-членів ЄС, банк надає кредити країнам-учасникам Ломейської конференції, країнам, які підписали угоду про співробітництво, а також країнам, які є асоційованими членами ЄС [7, с. 544 - 545].

Створення єдиного ринку фінансових послуг у ЄС триває з 1973 року. Мета – забезпечення у межах ЄС вільного руху капіталу – була законодавчо проголошена у ст. 67 Договору про ЄС, укладеного 12.02.1992 року [12]. Також була прийнята низка інших Директив стосовно забезпечення вільного руху капіталів – про адекватність капіталу інвестиційних фірм і кредитних установ [13], про запобігання використанню фінансової системи з ціллю відмивання коштів [14], про міжнародні кредитні ристанки [15], стосовно механізмів компенсування для інвесторів [16].

Єдиний ринок банківських послуг у ЄС передбачає такі принципи діяльності європейських банків: для здійснення банківської діяльності на території будь-якої держави-члена ЄС достатньо отримати ліцензію у одній з цих країн; основною моделлю організації європейських банків є універсальний банк, який здійснює фінансові операції з усіх видів, в тому числі операції з цінними паперами; регулювання банківської діяльності й нагляд за нею здійснює країна походження банку [8, с. 323].

Перша (1977 р.) та друга (1994 р.) банківські директиви [17, 18] містять погоджені правила захисту інтересів вкладників, інвесторів й споживачів фінансових послуг; врегульовують проблеми платоспроможності банків, встановлюють співвідношення власних та позикових активів, ступень покриття ризиків банківських операцій; принципи захисту банківської таємниці; правила фінансової звітності; рекомендації відносно прозорості іноземних фінансових обертів з метою запобігання відмиванню «брудних грошей». Більшість принципів положень першої та другої директиви базується на рекомендаціях Банку міжнародних розрахунків (далі – БМР), розташованого у м. Базелі – найбільш авторитетної банківської установи у світі [9, с. 350].

Відносно ринка цінних паперів ще у 1985 році у ЄС був прийнятий пакет директив, які стосувались регулювання транспортних операцій, здійснюваних сумісними інвестиційними фондами; взаємного визначення терміна «цінних паперів»; питань інформування громадськості про прогнозовані випуски цінних паперів. Завдяки цьому, за останні 10 років ринок цінних паперів суттєво поширився, було введено в дію велику кількість нових видів фінансових зобов'язань. Це до недавнього часу, з одного боку, надавало промисловим компаніям можливість залучання банківських кредитів, а з іншого – обумовлювало поширення спектру та велику доступність для клієнтів різного роду фінансових послуг й значне зниження їх витрат [9, с. 351-353].

Принципово важливі для розвитку ринку інвестиційних послуг закони вступили в силу у 1993 році. Згідно з цими законами, як і у банківській сфері, встановлювались принципи єдиної ліцензії, на основі якої можна надавати інвестиційні послуги на території будь-якої держави члена ЄС; контролю за діяльністю фінансових інститутів країною походження.

Висновки. У 2000 – 2001 роках в регіоні євро відбувалося поживлення економіки,

темпи економічного зростання в цих країнах збільшувалися. Аналітики HSBC, одного з банків Великобританії, прогнозували у 2000 році темпи економічного зростання Португалії на рівні 3,2%, Іспанії – 3,8%, Фінляндії – 3,9%, а Ірландії – 8,5%, в той час як по всьому іншому регіону євро – 1,9%. Причина таких високих темпів економічного зростання частково полягала в дешевій робочій силі. Заробітна платня робітника в Іспанії чи Ірландії є вдвічі меншою заробітної платні німецького робітника, в той час як їх продуктивність хоч і не така висока, але все ж не дуже істотно відрізняється. Дешева робоча сила приваблювала іноземні інвестиції, і разом із видачею заробітної платні чеками з метою подолання хаосу у механізмах рівня обмінного курсу Європи, це призвело до різкого підвищення темпів економічного росту. За даними World Investment Report, у 1999 році прямі іноземні інвестиції становили 8,2% ВВП у Ірландії та 8,9% ВВП у Фінляндії. Але вже тоді існувала досить вірогідна небезпека того, що економіки цих країн виявляться «перегрітими», і роздута ціна на активи призведе до зростання інфляції. За бумом буде спад. Вже тоді викликали занепокоєння деякі моменти: кредитний бум в Іспанії, різке зростання цін на нерухомість в Ірландії, виступ профспілок у Фінляндії [19, с. 21 - 23]. У середині лютого 2009 року, коли світом почала вирувати фінансова криза, британська The Daily Telegraph поширила ряд положень конфіденційного доповіді Європейської Комісії. З нього можна було дізнатися, що банки ЄС мають на своїх рахунках таку кількість знецінених облігацій, що деякі держави-члени ЄС опинились на грані банкрутства. У підготовленому до засідання міністрів фінансів країн ЄС документі зазначалося, що розмір заборгованості по так званім «токсичним» облігаціям утворює небезпеку системної кризи усій банківській системі ЄС. Експерти Єврокомісії також дійшли висновку, що у випадку списання збитків по цих паперах їх сума може сягнути об'єму, який дорівнює ВВП низки країн ЄС. Цьому деякі держави ЄС не мали змоги дозволити собі послідуєчу підтримку банків за рахунок держбюджету. Хоч у докладі і не називалися ці країни, однак поважне видання надавало свій власний перелік, який охоплював Австрію, Бельгію, Великобританію, Ірландію, Люксембург, Нідерланди, а також Швейцарію, як до складу ЄС не входить. Доля ВВП, яка формується за рахунок фінансового сектору, в усіх цих країнах досить значна, тому деяких з них дійсно могла спостигнути сумна доля Ісландії, яка на той час, вже перетворилася на банкрута [20]. Але загострення ситуації триває й досі, так у кінці травня 2013 року Комітет Європейського парламенту з економіки та фіскальної політики підтримав проект закону про те, що проблемні банки мають змогу використовувати для свого порятунку гроші вкладників. Філіп Ліпсі з Stanford University заявив, що Комітет підтримав цей проект закону більшістю голосів. Тому він вважав шанси, що Європарламент його прийме, дуже високими. Одночасно у ЄС запропонували створити й національні стабілізаційні фонди для порятунку проблемних банків. Гроші до цих інституцій хочуть взяти знову ж таки з депозитів більш ніж 100 тис. євро.

Закон про використання депозитів багатьма вченими та експертами сприймається як перший крок до утворення загальної банківської системи ЄС. На підтримку цієї думки свідчить виступ 3 червня 2013 року глави ЄЦБ Маріо Драгі про те, що на протязі декількох тижнів на території зони євро буде впроваджено механізм системи нагляду за ситуацією у всіх банках на території зони євро. Наступного дня голова Єврокомісії Жозе Мануель Баррозу виступив з заявою про те, що для утворення банківського союзу у ЄС не потрібно буде проводити загальний референдум – достатньо буде підписати міждержавну угоду. У Європарламенті вже почали розробляти проект цього документу, який повинні винести на обговорення вже восени цього року [21].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Finanční právo / Ladislav Balko, Vladimír Bobák a kol. – 2. vyd. – Bratislava: EVROKODEX, s.r.o., 2009. – S. 27.
2. Хорват, Ладислав. Финансовое право в Европейском Союзе / Л. Хорват // «Проблемы финансового права», 1996: [науч. докл. и сообщ.]. – Черновцы: Рута, 1996. – Вып. 2. – С. 21-41.
3. Гетманцев Д.О., Шукліна Н.Г. Банківське право України. – Київ: Центр учбової літератури, 2007. – 344 с.
4. Братусь С.Н. Общая теория советского права. – М., 1966.
5. Д.Г. Владимиров. Тенденции развития банковской системы России и европейских стран // Аналитический вестник Совета Федерации ФС РФ, № 15 (332), 2007.
6. Европейское право: Учебник для вузов / Под общ. ред. д. ю. н., проф. Л.М. Энтина. – М.: Норма, 2004. – 720 с.
7. Право Европейского Союза: Учебник для вузов / Под ред. С. Ю. Кашкина. – М.: Юристъ, 2003. – 925 с.
8. Топорнин Б.Н. Европейское право: Учебник. – М.: Юристъ, 1998. –
9. В.Ф. Опришко, А.В. Омельченко, А.С. Фастовець. Право Європейського Союзу. Підручник для вищих навч. закладів. – К., 2002. – 460 с.
10. Протокол “О привилегиях и иммунитетах Европейских сообществ”, приложенного изначально к Договору об учреждении единого Совета и единой Комиссии Европейских сообществ 1965 г. // zakon4.rada.gov.ua
11. Договор об учреждении Европейского экономического Сообщества, Рим, 1957 г. // <http://www.eurpa.eu.int/eur-lex>
12. Маастрихтский договор: рождение Европейского Союза / Пономарев М.В. История стран Европы и Америки в Новейшее время. – М. Проспект. – 2010. – 416 с.
13. Директива Ради № 93/6/ЄЕС від 15.03.93 р. про адекватність капіталу інвестиційних фірм і кредитних установ // zakon4.rada.gov.ua
14. Директива Ради № 91/308/ЄЕС від 10.06.91 р. про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів // zakon4.rada.gov.ua
15. Директива ЄП та Ради ЄС № 97/5/ЄС від 27.01.97 р. про міжнародні кредитні перекази // zakon4.rada.gov.ua
16. Директива ЄП та Ради ЄС № 97/9/ЄС стосовно механізмів компенсування для інвесторів // zakon4.rada.gov.ua
17. Директива Совета 77/780/ЄЕС от 12 декабря 1977 года по координации законов, норм и административных положений, относящихся к созданию и ведению деятельности кредитными институтами // zakon4.rada.gov.ua
18. Директива Европейского Парламента и Совета Европейского Союза № 94/19/ЄС от 30 мая 1994 г. о программах по защите банковских вкладов // zakon4.rada.gov.ua
19. Український Центр духовної культури. “Україна на шляху європейської інтеграції // Науково-практичний збірник матеріалів. – Київ, 2000. – 236 с.
20. Борис Кушнирук // <http://economics.unian.net>
21. Павел Сивоконь. “Спасаем вместе. Как ЕС собирается избежать банковского кризиса” // «Инвестгазета» №22, 14 июня 2013.

